

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης του Τμήματος Ελληνικής
Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης**
σε συνεργασία με το
**ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και επικοινωνιών με τίτλο:
«Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»**

**«Δημιουργία Σώματος Προφορικού Λόγου Δίγλωσσου
μαθητή με Νοητική Ανεπάρκεια»**

**«Compilation of a Spoken Corpus of a Bilingual Student
with Mental Insufficiency»**

της

Βελλίδου Ναταλίας

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται

στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του
Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης του Τ.Ε.Φ-Δ.Π.Θ. σε
συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και
Επικοινωνιών με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή –
Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης»

Η τριμελής επιτροπή:

1. Μητσιάκη Μαρία, Επίκουρη Καθηγήτρια Τ.Ε.Φ. Δ.Π.Θ
2. Γαβριηλίδου Ζωή, Καθηγήτρια Τ.Ε.Φ. Δ.Π.Θ.
3. Φλιάτουρας Ασημάκης, Λέκτορας Τ.Ε.Φ. Δ.Π.Θ.

Κομοτηνή

2019

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά τη δημιουργία Ηλεκτρονικών Σωμάτων Κειμένων (ΗΣΚ) Προφορικού Λόγου ενός δίγλωσσου μαθητή με ελαφριά νοητική ανωριμότητα. Η νοητική υστέρηση, όπως και η διγλωσσία, αποτελούν δύο φαινόμενα τα οποία επηρεάζουν σημαντικά τη γλωσσική επιτέλεση των μαθητών. Παρότι, όμως, έχει μελετηθεί μεμονωμένα ο προφορικός λόγος των μαθητών τόσο με νοητική στέρηση όσο και με την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα (Γ2), είναι περιορισμένη η συνδυαστική διερεύνηση των φαινομένων. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι επιπτώσεις που έχουν τα φαινόμενα αυτά στην ανάπτυξη του προφορικού λόγου των παιδιών, δεδομένου ότι πρόκειται για τη μορφή λόγου που αναπτύσσεται πρώτη και επιδρά στη συνέχεια και στην ανάπτυξη του γραπτού λόγου. Ένα από τα πεδία του προφορικού λόγου τα οποία επηρεάζονται είναι αυτό της φωνολογίας, του τρόπου δηλαδή με τον οποίο διακρίνονται τα φωνήματα κατά την παραγωγή προφορικού λόγου. Ο μαθητής που πήρε μέρος στην παρούσα μελέτη έχει ελαφρά νοητική υστέρηση και η μητρική του γλώσσα είναι η τουρκική. Κατά τη συλλογή του προφορικού του λόγου εντοπίστηκαν αρκετές φωνολογικές αποκλίσεις που οφείλονται τόσο στη διαταραχή από την οποία πάσχει όσο και στο γεγονός ότι είναι δίγλωσσος. Σε αντίστοιχες περιπτώσεις μαθητών, θα βοηθούσε ιδιαίτερα η δημιουργία ΗΣΚ προφορικού λόγου, καθώς αυτά θα μπορούσαν να συντελέσουν στη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας και επιτέλεσης μέσω της αντιμετώπισης των φωνολογικών και άλλων αποκλίσεων.

ΛΕΞΕΙΣ- ΚΛΕΙΔΙΑ: νοητική υστέρηση, διγλωσσία, προφορικός λόγος, φωνολογία, φωνολογικές αποκλίσεις, Ηλεκτρονικά Σώματα Κειμένων

Abstract

This study explores the compilation of an Electronic Corpus of a bilingual student's speech, namely one who is mildly mentally retarded. Mental retardation as well as bilingualism constitute two phenomena which have a significant impact on students' linguistic performance. Nevertheless, although the speech of both mentally retarded students and those learning Greek as a second language (L2) has been separately studied, there are limitations to the combined investigation of the afore-mentioned phenomena. The impact they have on the development of children's verbal communication is of considerable significance, given that this form of speech is the first to develop and later affects the development of written language. One of the scopes of speaking affected is that of phonology, that is the way phonemes become distinct while producing spoken language. The student who participated in this study is mildly mentally retarded and his mother tongue is Turkish. While transcribing the recorded material, several phonological deviations were noticed, which can be attributed both to the student's disorder and the fact that he is bilingual. In similar cases of students, the creation of Electronic Spoken Corpora would be highly contributive to the improvement of their linguistic ability and performance through dealing with phonological and other deviations.

KEY WORDS: mental retardation, bilingualism, speech/spoken language, phonology, phonological deviations, Electronic Text Corpora

Βιβλιογραφία

- Αγγελοπούλου, Π. & Μάνεσης, Ν. (2017). Δίγλωσσοι μαθητές στο δημοτικό σχολείο και διαπολιτισμική εκπαίδευση: η περίπτωση της Αχαΐας, *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 6 (1): 228-236.
- Adams & Gathercole, A. S. (1995). *Phonological working memory and speech production in preschool children*. *Journal of Speech and Hearing Research*, 38, 403-414.
- Αθανασίου, Λ. (1996). *Γλώσσα- γλωσσική επικοινωνία και διδασκαλία στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Ιωάννινα.
- Αλευριάδου, Α., Αναστασίου, Δ., Αντωνοπούλου, Κ., Αστέρη, Θ., Μπελίτσου, Ν., Παπαδόπουλος, Α., Παππά, Ι., Σταμπολτζή, Α. & Σταυρούση, Π. (2004). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με ελαφρά και μέτρια Νοητική Καθυστέρηση*, επιμ. Β. Λαμπροπούλου, Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- American Psychiatric Association (APA), A. P. (2013). *Diagnostic and Statistical manual of Mental Disorders, Fifth Edition*. USA: Arlington VA.
- American Psychiatric Association (APA), A. P. (2000). *Diagnostic and Statistical manual of Mental Disorders, Fourth Edition*. USA: Arlington VA.
- Αμπάτη, Α. & Ιορδανίδου, Α. (2007). Τα λάθη των αλλόγλωσσων μαθητών και ο σχεδιασμός της διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης/ ξένης γλώσσας. *Εισήγηση στα συνέδρια, τα λάθη των μαθητών: Δείκτης αποτελεσματικότητας ή κλειδιά για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης*; Αθήνα- Θεσσαλονίκη.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., Βλέτση, Ε., Μητσιάκη, Μ., Μποζονέλος, Β., Χούμα, Β. (ηχ). *Τα γλωσσικά λάθη μαθητών της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας και ο ρόλος της Γ1 στις πολυπολιτισμικές τάξεις του Γυμνασίου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ελλάδα.
- Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για μαθητές με ελαφρά και μέτρια νοητική καθυστέρηση (2004). Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα
- Αρμπουνιώτη, Κουτσοκλένη & Μαρνελάκης (2007). *Διαθεματικός Οδηγός Επιμόρφωσης "Νοητική Υστέρηση"*. Αθήνα: ΕΠΕΑΚ:Προσβαση για Όλους, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Arvaniti, A. & Joseph, B. (2000). *Variation in voiced stop prenasalization in Greek*. *Glossologia*, 11-12, 113-166.
- Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford, Oxford: University Press.
- Baddeley, G. &. (1998). *The phonological loop as a language learning device*. *Psychological Review*, 105, 158-173.
- Baker, C. (2001). *Εισαγωγή στη Διγλωσσία και τη Δίγλωσση Εκπαίδευση*, μτφρ. Α. Αλεξανδροπούλου, Αθήνα: Gutenberg.

- Bakhtin, M. (1986). *The problem of speech genres. In Speech genres and other late essays* (pp. 60-102). Austin: University of Texas Press.
- Βαρλοκώστα, Σ. & Τριανταφυλλίδου, Λ. (2005). *Η ελληνική ως δεύτερη γλώσσα: Καθορισμός επιπέδων γλωσσομάθειας του προφορικού λόγου αλλοδαπών μαθητών*, Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Bhatia, K. (1993). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. Genre Analysis - Step by Step*. Hermes, Journal of Linguistics no. 19 – 1997.
- Βλάχου-Μπαλαφούτη, Α. (2004). Πρακτική εφαρμογή προγραμμάτων ένταξης παιδιών με νοητική καθυστέρηση, Στο Ζωνίου- Σιδέρη, Α. (επιμ.), *Σύγχρονες ενταξιακές προσεγγίσεις: Πράξη, τ. Β΄*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γαβριηλίδου, Ζ. (2003). *Φωνητική συνειδητοποίηση και διόρθωση παιδιών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας*. Τυπωθήτω: Αθήνα.
- Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*, Αθήνα: Κάλλιπος.
- Compton, A.J. (1975). Generation studies of children's phonological disorders: A strategy of therapy. In S. Singh (Ed.), *Measurements in hearing, speech and language*. Baltimore, MD: University Park Press.
- Corder, S. P. (1967). *The Significance of Learners' Errors. International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 5, 161-170. <http://dx.doi.org/10.1515/iral.1967.5.1-4.161>
- Cummins, J. (2005). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μία κοινωνία της ετερότητας*, μτφρ. Σ. Αργύρη, Αθήνα: Gutenberg.
- Davidson, C. (1994). Integrating ESL into the mainstreaming: an Australian perspective, In A. Blackledge (Ed.), *Teaching Bilingual Children*, pp.83-99, UK:Trentham Books.
- Διαμαντοπούλου, Ε., Γουδήρας, Δ. & Πλατσίδου Μ. (2017). *Η επιθετική συμπεριφορά παιδιών με μέτρια και ελαφρά νοητική καθυστέρηση, Ελληνική Επιθεώρηση Ειδικής Αγωγής*.
- Dimitrakopoulou, K. R. (2004). *Clitics and determiners in the L2 grammar. In Proceedings of the 6th International Conference of Greece Linguistics*. Rethimno: University of Crete.
- Δράκος, Γ. (2003). *Ειδική παιδαγωγική των προβλημάτων λόγου και ομιλίας*, Αθήνα: Ατραπός.
- Δράκος, Γ. (1991). *Σύγχρονα προβλήματα της θεραπευτικής παιδαγωγικής. Η παιδαγωγική του λόγου και της ομιλίας- Τραυλισμός*, Αθήνα: Τολίδη.
- Εγγλέζου, Φ. (2013). Το ρητορικό επιχείρημα και η διδασκαλία του, *Επιμορφωτικό σεμινάριο «Η ρητορική στην εκπαίδευση»*, http://dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS_RITORIKI/Egglezou-ToRitorikoEpixirima.pdf.
- Ehrman, M.E., Leaverb, B.L., & Oxford, R.L. (2003). *A brief overview of individual differences in second language learning*, Oxford.

- Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition (2nd ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Ετεοκλέους, Ν., Αναγνώστου, Γ. & Τσολακίδης, Σ. (2010). *Σώματα κειμένων και ηλεκτρονικά λεξικά ως μαθησιακά εργαλεία: απόψεις μελλοντικών εκπαιδευτικών, στο Α. Τζιμογιάνης (επιμ.), Πρακτικά Εργασιών 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση», τ. 2, σ σ. 485-492.*
- Ζούνη, Ε. (2010). Ο κειμενικός γραπτός λόγος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γραπτού λόγου των αλλόγλωσσων μαθητών ηλικίας 6-12 ετών, στο Κ. Ντίνας, Α., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. Βακάλη, Τ. Κωτόπουλος, & Α. Στάμου (Επιμ.) *Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας, ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης.*, Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Garman, M. (1990). *Psycholinguistics*. Cambridge: UK:Cambridge University Press.
- Halliday, M. (1975). *Learning how to mean: Explorations in the development of language*. London: Edward Arnold.
- Hodson, B.W. & Paden, E.P. (1991). *Targeting intelligible speech: A phonological approach to remediation (2nd ed.)*. Austin, TX: Pro-Ed
- Jakobson R. (1941). *Child Language, Aphasia and Phonological Universals*. The Hague: Mouton.
- Jefferson, G. (1989 & 2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G.H. Lerner (Ed.), *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*, 13-31. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Θεμιστοκλέους, Χ. (2011). *Εισαγωγή στη φωνητική και στη φωνολογία*, Λευκωσία.
- Ingram D. (1989), *First Language Acquisition: Method, Description and Explanation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Κακούρος, Ε. & Μανιαδάκη, Κ. (2006). *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων: αναπτυξιακή προσέγγιση*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κανάκης, Κ. (2007). *Εισαγωγή στην πραγματολογία. Γλωσσικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου.
- Κανέλλου, Μ., Κορβέση, Ε., Ράλλη, Α., Μουζάκη, Α., Αντωνίου Φ., Διαμαντή, Β. & Παπαϊωάννου, Σ. (2016). «Οι αφηγηματικές δεξιότητες σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας», *Προσχολική και Σχολική Εκπαίδευση*, 4 (1): 35-67.
- Καππα, Ι. (2002). On the Acquisition of Syllable Structure in Greek. *Journal of Greek Linguistics*, 3. 1-52.
- Κατή, Δ. (2015). *Ανάπτυξη του λόγου. Ενότητα 2. Ανάπτυξη γλωσσικών ικανοτήτων. Λεκτική περίοδος*, Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Κατή, Δ. (2009). *Γλώσσα και Επικοινωνία στο Παιδί*. Αθήνα: Οδυσσέας.

- Κατσιμαλή, Γ. (2000). Λάθη στη μορφολογική συμφωνία των ονοματικών φράσεων, στο Ν. Αντωνοπούλου, Α. Τσαγγαλίδης & Μ. Μουμτζή (επιμ.), *Η διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης/ δεύτερης γλώσσας. Αρχές- προβλήματα- προοπτικές*,. Πρακτικά Δημερίδας, σ σ. 167-175, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Κρασανάκης, Γ. (1997). *Παιδιά με νοητική ανεπάρκεια. Θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση*. Ηράκλειο.
- Kinneavy, J.L. (1971). *A Theory of Discourse: The Aims of Discourse*. W W Norton & Co Inc.
- Κυπριωτάκης, Α. (1989). *Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους*. Ηράκλειο: Ψυχοτεχνική.
- Labov, W. & Waletzky, J. (1967) . "Narrative analysis". *Essays on the Verbal and Visual Arts*, ed. J. Helm, 12-44. Seattle: U. of Washington Press.. Reprinted in *Journal of Narrative and Life History* 7:3-38, 1997.
- Laver, J. (1994). *Principles of phonetics* . Cambridge: Cambridge University Press.
- Lightfoot, C., Cole, M. & Cole, S. R. (2014). *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Μτφρ. Μ. Κουλεντιανού, Αθήνα: Gutenberg.
- Locke, J. (1993). *The child's path to spoken language*. Cambridge:Harvard University Press.
- Locke, J. (1983). *Phonological acquisition and change*. New York:Academic Press.
- MacNeilage, P. &. (2000). *On the origin of internal structure of word forms*.*Science*,288,527-531.
- Μαζιώτη, Γ. (2018). *Δημιουργία σώματος κειμένων προφορικού λόγου παιδιών με διαταραχές αυτιστικού φάσματος*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Μανιαδάκη & Κάκουρος, Κ. Ε. (2006). *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων:αναπτυξιακή προσέγγιση*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Μανιαδάκη & Κάκουρος, Κ. (2000). *Διαταραχή ελλειμματικής προσοχής - υπερκινητικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mehler. (1994).
- Μήτσης, Ν. (2013). *Το γλωσσικό λάθος και η δημιουργική εκμετάλλευση του στον τομέα της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας*, http://www.diapolis.auth.gr/diapolis_files/drasi9/ypodراسi9.2b_2013/2_%CE%98%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%20%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1/2.1_%CE%93%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CF%83%CE%B1%20-%20%CE%9B%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1/%CE%A4%CE%BF%20%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CE%BB%CE%AC%CE%B8%CE%BF%CF%82_%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CE%BA%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7.pdf.

- Μητσοκοπούλου, Β. (2006). *Λόγος και Κείμενο. ΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΕΙΔΟΣ*. http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/discourse/1_2/index.html
- Μητσοκοπούλου, Β. (2006). *Λόγος Κείμενο. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ*. http://www.komvos.edu.gr/glwssa/logos_keimeno/2_1_2/thema_2_1_2.htm
- Μικρός, Γ. & Φουντοπούλου, Μ.Ζ. (2002). Η αξιοποίηση των ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων στη διδασκαλία της ισπανικής ως ξένης γλώσσας, *Πρακτικά του συνεδρίου «Η διδασκαλία της ξένης γλώσσας σε ενήλικους: Εμπειρίες και προοπτικές»* (pp. 49-75). Αθήνα: Διδασκαλείο Ξένων Γλωσσών του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Μούσιου-Μυλωνά, Ο. (2010). *Διδασκαλία της γραμματικής*, <http://www.olgamousiou.gr/keimena/glwssologikakeimena/50-2010-08-17-10-33-58.html>.
- Μπακιρτζής, Κ. (2017). *Παιδιά με νοητική ανεπάρκεια, Σημειώσεις μαθήματος Βοηθών Βρεφονηπιοκόμων*. Θεσσαλονίκη.
- Μπέλλα, Σ. (2011). *Η δεύτερη γλώσσα. Κατάκτηση και διδασκαλία*, Αθήνα: Πατάκης.
- Νάνου, Α. (2004). *Εκπαιδευτικό πρόγραμμα ανάπτυξης του αφηγηματικού λόγου μέσω στρατηγικών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας που παρουσιάζουν αναπτυξιακές διαταραχές λόγου*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Νημά, Ε. (2004, Απρίλιος). Γλωσσική ανάπτυξη και διδασκαλία. *Επιστημονικό Βήμα*, τ.3.
- Nespor, M. (1999). *Φωνολογία*, μτφρ. Α. Παπασταύρου & Α. Νάτσης, Αθήνα: Πατάκης.
- Νικολάου, Γ. (2011). *Διαπολιτισμικότητα- Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Νικολόπουλος, Δ. (2008). Γλωσσική ανάπτυξη: Εισαγωγικά σχόλια, διευκρινίσεις. Στο Δ. Νικολόπουλος (Επιμ), *Γλωσσική ανάπτυξη και διαταραχές* (σ. 192). Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Ξυδόπουλος, Γ. (2004). Τι είναι τελικά τα γλωσσικά λάθη;, *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 24: 519-530.
- Οκαλίδου, Α. (2016). *Ομιλία: Ανάπτυξη και διαταραχές τεμαχιακής δομής*, Στο Νικολόπουλος Δημήτρης (επιμ.), *Γλωσσική Ανάπτυξη και Διαταραχές*. Αθήνα: Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ
- Οκαλίδου, Α. (2002). *Βαρηκοΐα-Κώφωση, Μελέτη της παραγωγής του λόγου και θεραπευτική παρέμβαση*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Oller, D.K. (1980). *The emergence of sound of speech in infancy*. In G.H. Yeni-Komshian, J.F. Kavanagh & C.A. Ferguson (Eds.) (Vol. Child phonology). New York: Academic Press.
- Πανελλήνιος Σύλλογος Λογοπεδικών (1995). *Δοκιμασία Φωνητικής και Φωνολογικής Εξέλιξης*. Αθήνα: αυτοέκδοση
- Παπαηλιού, Χ. Φιλ. (2005). *Η ανάπτυξη της γλώσσας*. Αθήνα : Παπαζήση.

- Παπαδοπούλου & Τζιμώκας, Δ. Δ. (2007-2013). *Λάθη:είδη και αντιμετώπιση τους*. ΕΣΠΑ, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Παπαλεοντίου, Μ. (2012). *Η διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ ξένης γλώσσας. Μέρος Β' Καλλιέργεια γλωσσικών δεξιοτήτων. Επιμορφωτικό υλικό, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου*.
- Paul, R. & Norbury, C.F. (2012). *Special consideration for special populations. Language disorders from infancy through adolescence. Listening, speaking, reading, writing and communicating*, St. Louis, Missouri: Elsevier.
- Pearson & Locke, D. J. (1992). *Vocal learning and the emergence of phonological capacity:A neurobiological approach*. In C.Ferguson,L.Menn & C.Stoel-Gammon (Eds),*Phonological denelopment:Models, research, implication*. Parkton: Md:New York Press.
- Piaget, J. (1923). *Le langage et la pensee chez l' enfant*. Neuchatel & Paris: Delachaux & Niestle.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. 2016. Το Corpus Προφορικού Λόγου του ΙΝΣ. Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Καταγράφοντας την Ελληνική Γλώσσα*, 17-68. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Πολίτης, Π. (χ.χ.). Λόγος Κείμενο. ΑΦΗΓΗΣΗ.
http://www.komvos.edu.gr/glwssa/logos_keimeno/2_1_3/thema_2_1_3.htm
- Πολίτης, Π. (χ.χ.). Λόγος Κείμενο. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ.
http://www.komvos.edu.gr/glwssa/logos_keimeno/2_1_4/thema_2_1_4.htm
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2001). *Παιδιά και Έφηβοι με Ειδικές Ανάγκες και Δυνατότητες.Νοητική Υστέρηση, Ψυχολογική Κοινωνικοποίηση και Παιδαγωγική Προσέγγιση.Τόμος Β'.* Αθήνα.
- Porpodas, C. (1993). *The relation between phonemic awareness and reading and spelling of Greek words in the first school years*. (Vol. Learning and instruction). Oxford: Pergamon Press.
- Ρεβυθιάδου, Α. & Τζακώστα, Μ. (2007). *Η φωνολογία στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*, Αθήνα: Πατάκης.
- Σακελλαροπούλου, Ε. (2013). *Διγλωσσία και τρόπου διαχείρισής της στην εκπαιδευτική πράξη*,
http://www.diapolis.auth.gr/diapolis_files/drasi9/ypodراسi9.2b_2013/2_%CE%98%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%20%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1/2.1_%CE%93%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CF%83%CE%B1%20-%20%CE%9B%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1/%CE%94%CE%B9%CE%B1%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%B4%CE%B9%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf
- Selinker, L. (1972). *Interlanguage*. *Product Information International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 10, 209-241
- Σκούρτου, Ε. & Κούρτη- Καζούλλη, Β. (2015). Εισαγωγή, στο Ε. Σκούρτου & Β. Κούρτη- Καζούλλη (επιμ.), *Διγλωσσία και διδασκαλία δεύτερης γλώσσας*, Αθήνα: Κάλλιπος.

- Σκούρτου, Ε. (2001). Διγλωσσία, διδασκαλία δεύτερης γλώσσας, στο Δραγώνα, Θ., Φραγκουδάκη Α. & Σκούρτου, Ε. (επιμ.), *Κοινωνικές ταυτότητες/ ετερότητες, κοινωνικές ανισότητες, διγλωσσία και σχολείο*, σ σ. 167-282, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Stark, R.E. (1980). *Stage of speech development in the first year of life*. In G.Yeni-Komshian, J.F.Kavanagh & C.A.Ferguson (Eds) (Vol. Child Phonology). London: Academic Press.
- Σταυρακάκη, Χ. (1988). «Νοητική Καθυστέρηση» στο Τσιαντής Γ. & Μανωλόπουλος Σ. (επιμ.), *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής*, τ.Β. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Stoel-Gammon, C. & Dunn, C. (1985). *Normal and disordered phonology in children*. Austin, TX: Pro-Ed. Templin, M. & Darley, F.L. (1969). *The Templin-Darley Test of Articulation* (2nd ed.). Iowa City: University of Iowa.
- Σφυρόερα, Μ. (2007). Το λάθος ως εργαλείο μάθησης και διδασκαλίας, στο Α. Ανδρούσου, (επιμ.), *Κλειδιά και αντικλειδιά*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Tager-Flusberg, H. & Sullivan, K., (1998). Early language development in children with mental retardation, In J.A. Burack, R.M. Hodapp & E. Zigler (eds), *Handbook of Mental Retardation and Development*, Cambridge university Press: Cambridge.
- Τζουριάδου, Μ. (2007). *Νοητική Καθυστέρηση*, στο Ξωχέλλης, Π.Δ. (επιμ.), *Λεξικό της Παιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Trevarthen, C. (1994). *Infant semiosis*. In W.North, *Origins of semiosis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Τριάρχη- Hermann, Β. (2000). *Η διγλωσσία στην παιδική ηλικία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Τσοκαλίδου, Ρ. (2004). *Το πρώτο μου βιβλίο για τη διγλωσσία*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκη.
- Τσολάκης, Χ.Λ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε. & Τάνης Δ. (χ.η.). *Έκφραση- Έκθεση*, τ. Α΄, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Τσολακίδης, Σ. (2011). *Νεοελληνική γλώσσα. Σημειώσεις μαθήματος*, Λεμεσός: Πανεπιστήμιο Frederic.
- Tsimpli, M. &. (2007). *Feature-interpretability in L2 acquisition and SLI: Greek clitics and determiners*. In J.-M. Licerias, H.Zobl and H. Goodluck (eds.), *The role of formal features in second language acquisition*. London: Routledge.
- Varley & Crystal, R. D. (1998). *Introduction to language pathology*. London: Whurr.
- Φιλιππάκη- Warburton, Ε. (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Φραγκάκη & Γούτσος, Γ. Δ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων* (www.kallipos.gr). ΑΘΗΝΑ: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Φραγκουδάκη, Α. (2003). Η ικανότητα του λόγου και η γλωσσική διδασκαλία, στο Α. Ανδρούσου (επιμ.), *Κλειδιά και αντικλειδιά*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Fromkin V., R. R. (2008). *Εισαγωγή στη μελέτη της γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη.

- Χαλσιάνη, Ι. (2009). Ηλεκτρονικά σώματα κειμένων και γλωσσική διδασκαλία: διεθνείς αναζητήσεις και διαφαινόμενες προοπτικές για την ελληνική γλώσσα, *Πρακτικά Συνεδρίου «2008: Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου. Συνομιλώντας με τις Γλώσσες-Πολιτισμούς*, σ σ. 818-830, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Χατζηδάκη, Α. (2014). Η ανάπτυξη της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας μέσα στις συμβατικές τάξεις, *Διαδρομές στη διδασκαλία της νέας ελληνικής. Διαδρομές στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Χρυσικού, Β. (2017). *Διδασκαλία μαθηματικών σε μαθητές με νοητική αναπηρία. Μάθηση σε αυθεντικά περιβάλλοντα με την υποστήριξη δικτύου γονέων και σχολείου, Έρευνα στη Διδακτική των Μαθηματικών.*